

УДК 279.125

Кравчук Богдан

Магістр історії

bogdan9@i.ua

ORCID: 0000-0002-1052-7223

ПРИЧИНИ ПОЯВИ ПІЗНЬОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ 60-х – ПОЧАТКУ 70-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлені причини виникнення пізніх протестантських рухів в Київській губернії наприкінці 60-х на початку 70-х років ХІХ ст. Поява реформаторських рухів розглянута крізь призму поглядів православного духовенства та світської влади. Розглянуто умови та стан речей в релігійному та соціальному житті населення губернії, які сприяли зародженню нового релігійного світобачення. Досліджено основу та підґрунтя високих темпів поширення неопротестантизму, їх вплив на суспільство. Не зважаючи на скупу власне протестантську джерельну базу, виявлено внутрішні чинники, що слугували розповсюдженню протестантського вчення серед православного населення Київщини.

Ключові слова: пізній протестантизм, православна церква, евангелізація, проповідник.

Пізній протестантизм – один із напрямків у християнстві, який виникає на теренах Російської імперії в середині ХІХ ст. і досить швидко виборює собі місце серед різних християнських релігійних течій. Ще зовсім недавно представники протестантських церков не привертали до себе уваги дослідників чи ЗМІ. Але вже сьогодні вони почали відігравати доволі помітну роль в житті українського суспільства, чим привернули до себе зацікавленість релігієзнавців, філософів та істориків.

Наразі дослідження причин появи пізньопротестантських рухів у Київській губернії знаходиться на зародковому етапі, так як більшість дослідників протестантизму не здійснюють дослідження на регіональному рівні. Зокрема, «Истории евангельских христиан-баптистов в СССР» [3], праця В. Любащенко [4] мають більш загальний характер, тобто охоплюють всеросійський або український простір, а не конкретний регіон.

Метою цього дослідження є висвітлення причин появи пізнього протестантизму в Київській губернії, дослідження тих проблем та питань населення Київщини другої половини ХІХ ст., які стали родючим ґрунтом, куди впали добірні зерна місіонерської діяльності протестантських проповідників.

Причин і підстав для поширення пізньопротестантського руху на Київщині було чимало, але тільки в комплексі вони могли закласти основу і підґрунтя новому вченню. За допомогою архівних матеріалів, можна прослідкувати причини появи і поширення протестантизму «очима» духовної і світської влади. Як безпосередні учасники або як свідки цього процесу, кожна з гілок влади мала свою точку зору щодо причин розповсюдження пізнього протестантизму в Київській губернії.

Православна церква на той час була одним із стовпів російської державності. В другій половині ХІХ ст. її Київська єпархія розташовувалася в межах Київської губернії і складалась з двох мільйонів прихожан [10, арк. 5-24]. На думку діячів православної церкви причин появи протестантизму на Київщині було не надто і багато. Одна з них полягала в тому, що Київська губернія межувала з центром розповсюдження пізньопротестантських рухів в Російській імперії – Херсонською губернією. В цій губернії, в кожному з її повітів, протестантизм набув такого розмаху, що зумів сформуватися в окрему релігійну течію з своїм віровченням, керівним апаратом у формі загальноукраїнських з'їздів, потужною

командою місіонерів, і великою кількістю віруючих. Для підтвердження цієї тези, православні діячі наводили вдалий аргумент: на Київщині протестантизм спершу виникає на території південних повітів, які межували або були дуже близько до Херсонської губернії [1, арк. 1, 7, 15]. Адже сюди безперешкодно могли заходити протестантські місіонери-проповідники. А вже звідси нове вчення розповсюдилося на центральні і північні повіти. Це, на думку православних ієрархів, стало основною причиною їхньої появи тут.

Ще однією причиною було те, що велика кількість селян з багатьох повітів Київщини, зокрема південних, ходили на заробітки в Херсонську губернію. Це в принципі не загрожувало православ'ю, але була одна істотна «проблема» – більшість заробітчани працювали в німецьких колоністів, які були протестантами [2, арк. 9]. Окрім того, саме в другій половині XIX ст. серед самих німців-колоністів почали поширюватися ідеї за відродження чистоти лютеранських і менонітських віровчень, які за три століття свого існування не суттєво, але все ж змінилися. Там жителі Київщини спочатку слухали, а потім почали масово захоплюватись досить простим і зрозумілим вченням німецьких протестантів. А так як самі були малограмотними і не мали змоги заглиблюватись у догми православ'я і протестантизму, тому сприймали все «за чисту монету». Велику роль у цьому відіграли зібрання німців – «*stunde*», де в простій і розбірливій манері роз'яснювалося Святе Письмо, співалися псалми і проводилися молитви.

Та все ж було чимало інших сприятливих умов, які створювала сама православна церква. Одна з них – слабка протидія, чи точніше уповільнена реакція православного духовенства на прояви протестантського руху, який тільки-но зароджувався. Там, де вона була швидкою і масштабною, протестантизм зазнав невдачі. Наприклад, у с. Плоске, як тільки виявились перші «*паростки*» протестантизму серед заробітчани з Херсонщини, православний священник одразу провів не просто «*увещевання*», а детальне роз'яснення селянам всіх догматів церкви. Такі дії призвели до швидкого викорінення протестантизму серед парафіян [6, арк. 13, 24]. В інших же випадках, а таких була переважна більшість, церква не спромоглась хоч якимось чином вплинути на рух. На початках духовенство дуже мляво протидіяло розповсюдженню протестантизму [11, арк. 31зв]. А коли реакція з'явилась, було запізно.

Треба зазначити, що ще однією причиною стало неправильне визначення самого методу протидії. Метод «*увещевання*» протестантів не приніс бажаних результатів, тоді як метод роз'яснення православним, які почали сумніватися в правильності догматів православної церкви, був ефективнішим [5, арк. 292-294]. Спроби навернення вже переконаних протестантів були марною тратою часу [8, арк. 12-13 зв.].

Ще однією причиною було те, що в більшості сіл священники у місцевого населення не користувались особливим авторитетом. Деякі священнослужителі часто сварились з селянами за землю, щодо плати за виконання треб, пиячили і вели аморальний спосіб життя. А там, де їхній авторитет був високим, протестантизм навіть не з'явився. Наприклад, у с. Писарівка Звенигородського повіту, не з'явилося жодного протестанта, тоді як у всіх навколишніх селах їх було чимало [11, арк. 42]. І все завдяки великому авторитету місцевого священника. Продовжуючи тему авторитету, треба зазначити, що про самих протестантів їхні односельчани були надзвичайно високої думки. Вони завжди були тверезими, сім'ї їхні були великими і дружніми, до того ж часто допомагали багатьом односельцям, поважали місцеву владу [9, арк. 15-17].

Світська влада вбачала причини поширення протестантизму крізь призму власних оцінок та поглядів на цю проблему. Причину поширення протестантизму влада бачила в діях православного священства. Оскільки місцеве священство було матеріально залежним від своєї пастви, то особливу увагу воно приділяло платі за треби, що часто було не по кишені звичайному селянину. Урядовці також підкреслювали яскраво виражене деспотичне ставлення православних священників до населення [11, арк. 28]. Таким чином, світська влада бачила причину поширення протестантизму лише в інертності православної церкви, не відчуваючи своєї провини.

Урядовці перше десятиліття зовсім не вбачали в діяльності протестантів загрози державним інтересам. На їх думку, протестантизм був рухом виключно релігійного-догматичного спрямування, який не зачіпав державно-політичну сферу, тому урядовці особливо не старалися протидіяти їм [8, арк. 13]. Таке забезпечення лояльності з боку влади сприяло поширенню нової віри. До того ж довгий час протестантизм, через надто складну законотворчу систему імперії, залишався беззаборонним, поза межами закону, а його представників було важко притягнути до суду, що теж розв'язало руки протестантам [8, арк. 12].

Представники світської влади не були в дружніх відносинах з православним священством. Особливо яскраво це виявлялося на місцях, в провінції. Нерідко між самими ж представниками духовної і світської влади були суперечності і сутички. Це аж ніяк не сприяло налагодженій спільній протидії протестантам. Ще однією проблемою було те, що світська влада неправильно розуміла структурну особливість протестантизму. На її думку, головним стрижнем існування протестантизму були керівники громад, які своїми проповідями тримали підопічних у новому вченні [7, арк. 29]. І вже пізніше стало зрозуміло, що особливістю протестантизму є якраз його децентралізація і деієрархізація. Кожен повинен особисто знати, у що він вірує. Тож, арештовуючи керівників громад, урядовці знімали лише крону великого дерева, залишаючи корінь неушкодженим.

Виділимо ще одну причину. Вона полягала в тому, що їхні головні розповсюджувачі були вже давно вкорінені у своїх поглядах і духовно зрілі особистості. До прикладу, у вищезгаданому с. Плоске, проповідниками були прості селяни, які самі ще досконало не розбиралися в догмах протестантизму й до того ж були малограмотними. Саме тому і зазнали невдачі. Особливістю поширення протестантизму на Київщині було те, що його головним проповідником і лідером був Герасим Балабан – протестант всеукраїнського масштабу, який до приїзду на Київщину вже понад 15 років був віруючим. Разом з ним сюди приїжджали такі ж духовно зрілі проповідники. Це були дуже впевнені в правильності своєї віри особи, які вже пережили переслідування від влади на Херсонщині. Їм не раз доводилося сперечатися з духовенством, доводячи істинність своєї віри. Вони чудово орієнтувалися в догмах православ'я, знаючи недоліки, і при цьому прекрасно володіли текстами Святого Письма. Відтак, якими б не були масштабними дії духовної і світської влади, щоб викоринити рух з Київщини, їм би це було дуже складно зробити, адже головними його проповідниками були духовно міцні особистості.

Отже, ми визначили комплекс причин, які стали родючим ґрунтом для зародження і поширення евангелізму в Київській губернії, а також позицію світської і духовної влади з цього питання.

На думку духовної влади, причина появи евангелізму на Київщині полягала в тому, що губернія розташована поряд з Херсонщиною, де протестантизм став потужним релігійним рухом, і тому херсонські проповідники заходили на Київщину та сіяли своє вчення. Ще однією причиною, на думку православного священства, були походи селян Київської губернії на заробітки, де вони, малограмотні, швидко ставали евангелістами. Повертаючись додому, заробітчани проповідували своє вчення таким самим неосвіченим селянам.

На думку світської влади, причина поширення евангелізму полягала в аморальній поведінці православних священників, які вимагали від вірян плати за треби, мали негативні стосунки з місцевим населенням, а також були матеріально залежні від громади. Саме ці обставини, на думку урядовців, стали основою для розповсюдження протестантизму в середовищі селян, які у великій кількості навертались у протестантизм.

Не менш важливими є ряд інших причин і сприятливих умов, які усвідомлено створила і духовна, і світська влада. Стосовно духовенства, це низький авторитет священників і високий – протестантів, слабка і запізніла протидія православної церкви щодо евангелістів. Окрім того, неправильним був сам вибір методу протидії: замість роз'яснень православному населенню догматів його релігії, відбувалось «*увещевание*» самих протестантів, що не приносило результату.

В 1877-1878 роках сталася чергова російсько-турецька війна, реванш після поразки в Кримській війні, до якої влада готувалась дуже ретельно, внутрішнім проблемам приділялась менша увага, тому державна влада довгий час не вбачала в протестантизмі загрозу для себе. До того ж економічна ситуація в державі були не на найвищому рівні, а давні ідеологічні принципи захисту православного населення Балкан хоча б на зовнішньополітичній арені, не повинні були підриватись наявністю в Росії нових неправославних рухів.

Разом з тим, світські урядовці мали дуже напружені стосунки з духовенством, особливо на місцях, тож нерідко були доволі лояльними до протестантів. Влада не зрозуміла особливості структури євангелістів, в яких не було централізованості та ієрархії, а лише виборне керівництво, тому арешти яскравих лідерів не викоринювали рух. До причини, яка, безпосередньо, залежала від протестантів, належить духовна зрілість і впевненість у правильності свого вчення його головних розповсюджувачів, зокрема Герасима Балабана. Їх, випробуваних владою і духовенством на Херсонщині, не міг зламати вже ніхто. Отже всі зазначені причини в комплексі створили якісний ґрунт, на який впали зерна євангельських проповідей і принесли рясний врожай для руху.

Джерела та література

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 2, оп. 188, спр. 346, 15 арк.
2. ДАКО, ф.2, оп. 198, спр. 643, 13 арк.
3. История евангельских христиан-баптистов в СССР. (1989), гл. ред. Бычков А.М. Москва: Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, 624 с.
4. Любашенко В.І. *Історія протестантизму в Україні: курс лекцій*. Львів, 1995. 350 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАУК), ф. 127, оп. 699, спр. 388а, 297 арк.
6. ЦДІАУК, ф. 127, оп. 699, спр. 403, 304 арк.
7. ЦДІАУК, ф.442 оп. 53, спр. 357, 29 арк.
8. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 55, спр. 447, 75 арк.
9. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 532, спр. 202, 42 арк.
10. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 535, спр.355, 52 арк.
11. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 832, спр. 294 – Ч. II, 285 арк.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (dali – DAKO), f. 2, op. 188, spr. 346, 15 ark.
2. DAKO, f. 2, op. 198, spr. 643, 13 ark.
3. *Istoriya evangeliskih hristian-baptistov v SSSR*. (1989), gl. red. Byichkov A.M. Moskva: Izdanie Vsesoyuznogo soveta evangeliskih hristian-baptistov, 624 s.
4. Liubashchenko V.I. *Istoriia protestantyzmu v Ukraini: kurs lektsii*. Lviv, 1995.350 s.
5. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m.Kyiv(dali – TsDIAUK), f. 127, op. 699, spr. 388a, 297 ark.
6. TsDIAUK, f. 127, op. 699, spr. 403, 304 ark.
7. TsDIAUK, f.442 op. 53, spr. 357, 29 ark.
8. TsDIAUK, f. 442, op. 55, spr. 447, 75 ark.
9. TsDIAUK, f. 442, op. 532, spr. 202, 42 ark.
10. TsDIAUK, f. 442, op. 535, spr.355, 52 ark.
11. TsDIAUK, f. 442, op. 832, spr. 294 – Ch. II, 285 ark.

Bohdan Kravchuk

CAUSES OF APPEARANCE OF LATE PROTESTANTISM IN THE KUIV PROVINCE IN THE END 60'S – IN THE EARLU 70'S OF THE 19 CENTURY

The article highlights the main and secondary causes of the emergence of late Protestant movements in the Kiev province in the late 60's in the early 70's of the nineteenth century. The emergence of reformist movements is considered through the prism of the views of the Orthodox clergy and secular authorities on this problem. The basis and the basis of high rates of distribution of neo-Protestantism, their influence on society are investigated.

The causes of appearance of late protestantism could not promote its spread alone, but only in the complex. All internal causes, such as the low authority of the priesthood among the population, extortionate fee, the wrong methods of counteraction, and sometimes their absence, the hostile attitude of the spiritual and secular authorities to each other, the lack of unity, and, on the other hand, proximity to the Kherson region, the center of Protestantism, the great authority of the Protestants, their structural features and the spiritual maturity of the main preachers became fertile soil on which the selected grain of sermons of laborers and Protestants from the Kherson province fell.

Key words: late Protestantism, Orthodox Church, authority, evangelization, preacher